

РЕЦЕНЗІЯ

рецензента – доцента кафедри цивільного права та процесу
Національної академії внутрішніх справ, кандидата юридичних наук,
доцента Куцик Катерини Володимирівни
на дисертацію Болюбаша Євгена Володимировича на тему:
*«Цивільне судочинство у справах про встановлення факту народження або
смерті особи»*, подану на здобуття ступеня доктора філософії за
спеціальністю 081 «Право»

Ступінь актуальності обраної теми. Серед юридичних фактів, які мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав, та які встановлюються в порядку окремого провадження, чільне місце займають справи про встановлення факту народження або факту смерті особи. Попри законодавче закріплення механізму судового встановлення фактів народження або смерті особи у випадках, коли це неможливо зробити в адміністративному порядку, все ж існує низка проблемних питань, пов'язаних із підсудністю таких справ, їх суб'єктивним складом, особливостями процесу доказування тощо. Разом з тим, в умовах воєнного стану, міграції та інших соціальних викликів роль судових органів у вирішенні таких питань значно зросла, а відтак і загострилися правові проблеми, зумовлені прогалинами у процесуальному законодавстві.

Так, активні бойові дії на значній території країни, перебування низки регіонів під тимчасовою окупацією не відмінюють того факту, що попри всі складнощі і жахіття війни, там і досі проживають мирні громадяни України. Однак, реалії такі, що навіть той зв'язок, який підтримують мешканці прифронтових та тимчасово окупованих територій із рідними і близькими може бути втрачений. Якщо ж якимось чином вдається довідатися про смерть родичів, постає питання її юридичної фіксації, особливо, якщо особа померла, перебуваючи на тимчасово окупованій території. Те ж саме стосується і

фіксації факту народження, особливо, якщо дитина народилася поза закладом охорони здоров'я.

Зважаючи на те, що чинне законодавство України не завжди передбачає ефективні механізми судового встановлення фактів народження або смерті особи, що створює труднощі для судів і заявників, визначення ефективних механізмів судового розгляду справ про встановлення факту народження або смерті особи сприятиме підвищенню рівня правового захисту громадян, зменшенню навантаження на судову систему та забезпеченню єдності судової практики.

Тож, з огляду на викладене, низка загальнотеоретичних і практичних питань, пов'язаних із процесуальним механізмом встановлення факту народження або смерті особи в порядку цивільного судочинства, потребує системного аналізу, що, в свою чергу, сприятиме удосконаленню правового механізму, який би захищав права та законні інтереси суб'єктів зазначених правовідносин через відповідне відображення у законодавчих нормах.

Цінність поданого до захисту дисертаційного дослідження Є. В. Болубаша зумовлена також тим, що за вказаною проблематикою, попри її актуальність, на сьогодні не було проведено комплексних, системних та узагальнюючих досліджень, які б розкривали всі аспекти цієї теми, а наявні публікації правників стосуються лише окремих питань процесуального порядку розгляду справ зазначеної категорії.

Відповідність дисертаційної роботи сучасним вимогам науки і практики. Дисертацію виконано відповідно до основних положень Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019), Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки (Указ Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021), Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 286-р), Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 31 грудня

року, наступного після припинення або скасування воєнного стану в Україні (Постанова Кабінету Міністрів України від 30 квітня 2024 р. № 476), Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ Міністерства внутрішніх справ України від 11 червня 2020 р. № 454), Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2021–2025 роки (Постанова загальних зборів НАПрН України від 26 березня 2021 р. № 12-21) та інших стратегічних програмних документів, а також основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2021–2024 роки (рішення Вченої ради НАВС від 21 грудня 2020 р. (протокол № 23), річних планів науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2021–2025 рр.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані дисертантом, здебільшого є аргументованими і переконливими, містять самостійний критичний аналіз. Отримані теоретичні та практичні висновки стали результатом наукового пошуку, відповідно до поставленої мети і завдань дослідження. Під час їх доведення та обґрунтування дисертант використав широке коло вітчизняних наукових публікацій, міжнародно-правові та національні нормативно-правові акти, судову практику.

Використання Є. В. Болюбашем значного методологічного інструментарію, загальнонаукових, спеціально-наукових та відповідних підходів наукового пізнання явищ і процесів дозволило багатоаспектно проаналізувати заявлену проблематику. Застосовано, зокрема, діалектичний, системно-структурний, формально-логічний, формально-юридичний, логіко-нормативний, логіко-семантичний, історико-правовий, компаративістський, аксіоматичний, системний, порівняльно-правовий, а також методи аналізу та синтезу, моделювання, індукції та дедукції. Це дозволило належним чином обґрунтувати відповідні положення наукової новизни отриманих дисертантом

наукових результатів. Зміст дисертації відповідає обраній темі, характеризується логічністю та комплексністю. Матеріал дисертації викладено послідовно і доступно, робота оформлена відповідно до встановлених вимог.

Достовірність і наукова новизна отриманих результатів, повнота викладу основних результатів дисертації в наукових публікаціях. Достовірність отриманих результатів забезпечила ґрунтовна теоретична, нормативна та емпірична база дисертації. Джерельну базу дослідження можна вважати цілком репрезентабельною, оскільки дисертант під час проведення дослідження використав значну кількість наукових та інших джерел (їх список охоплює 205 найменувань).

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, полягає в тому, що дисертаційна робота Є. В. Болюбаша є одним із перших у науці цивільного процесуального права комплексним дослідженням інституту окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи.

Низка положень, висновків, пропозицій і рекомендацій, що викладені в дисертаційному дослідженні Є. В. Болюбаша, отримані вперше або суттєво вдосконалені. Серед наведених дисертантом положень, що відповідають критеріям наукової новизни, варто, в цілому, підтримати наступні:

- вперше аргументовано, що в процесі доказування у справах про встановлення факту народження або смерті особи значну роль відіграють непрямі докази, до яких належать: фотоматеріали; листування чи записи розмов між родичами або іншими особами; публікації в засобах масової інформації; інформація з соціальних мереж або інших цифрових джерел;

- удосконалено перелік матеріально-правових передумов, які є підставою для відкриття провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи, як-от: втрата документів, що підтверджують факт народження або смерті особи; відсутність актових записів щодо даних фактів в органах державної реєстрації актів цивільного стану; неможливість отримати документи через форс-мажорні обставини (наприклад, воєнні дії,

природні катастрофи); помилки в документах, які не можуть бути виправлені іншим шляхом;

– удосконалено твердження, що під час оцінки доказів судом у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України є доцільним застосування презумпції добросовісності доказування, яка означає припущення факту відповідності поданого учасником справи до суду доказу вимогам допустимості, за умови, що такий доказ одержаний на тимчасово окупованій території України та є достовірним;

– дістало подальший розвиток доктринальне тлумачення категорії охоронюваний законом інтерес як об'єкта захисту у порядку окремого провадження, зокрема у справах про встановлення факту народження або смерті особи, який визначається, здебільшого, як прагнення до отримання певного блага, реалізація якого опосередковується здійсненням відповідного суб'єктивного права;

– дістало подальший розвиток обґрунтування того, що окреме провадження як вид цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про встановлення факту народження або смерті особи, характеризується: особливим об'єктом судового захисту, яким є охоронюваний законом інтерес; відсутністю матеріально-правового спору між учасниками справи, що, водночас, не виключає наявності спору про факт.

Наведені вище й інші елементи наукової новизни в сукупності обґрунтовують конкретні пропозиції дисертанта щодо оптимізації цивільного процесуального законодавства України, зокрема щодо доповнення правових норм, закріплених у ст. ст. 315, 318 та 319 ЦПК України, а також ст. 6 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», ст. 16 Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи».

Практична значущість результатів дослідження. Сформульовані та викладені в дисертації положення, узагальнення, висновки та пропозиції можна використовувати: у законотворчій діяльності – у процесі підготовки і

вдосконалення, зокрема, цивільного процесуального законодавства України, яким регламентуються підстави та процесуальний порядок про встановлення факту народження або смерті особи; у правозастосовній діяльності – під час розгляду і вирішення цивільних справ про встановлення факту народження або смерті особи; в освітньому процесі та науково-дослідній роботі – при викладанні навчальних дисциплін «Цивільний процес», «Приватне право: практика тлумачення і застосування», під час підготовки монографій, підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій, узагальнення аналітичних матеріалів, обґрунтування пропозицій до чинних проєктів нормативно-правових актів; у науковій діяльності – при проведенні фундаментального дослідження за темою «Концептуальні засади розвитку галузевого законодавства як складова юридичного прогнозування», при проведенні навчальних занять з дисципліни «Актуальні проблеми цивільного процесуального права».

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих наукових працях. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, відображено у 10 наукових публікаціях, серед яких три статті, опубліковані у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, дві статті – у закордонних юридичних виданнях, п'ять тез наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних науково-практичних конференціях і круглому столі. Аналіз опублікованих дисертантом статей і тез доповідей на наукових заходах дозволяє дійти висновку про належну повноту викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, наведених у дисертаційному дослідженні, в наукових працях.

Оцінка змісту дисертації. Структурно дисертаційне дослідження складається з анотацій, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що охоплюють дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

У вступі розкрито стан розробленості досліджуваної наукової проблеми, обґрунтовано вибір та актуальність обраної теми, визначено об'єкт і предмет, завдання, методологічну основу дослідження, розкрито наукову новизну отриманих результатів, їх практичне значення, наведено дані про впровадження та апробацію результатів дослідження.

У розділі 1 «Теоретичні, правові та методологічні засади дослідження цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи» здійснено аналіз стану наукової розробки проблеми окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи; обґрунтовано методологію дослідження окремого провадження у зазначеній категорії справ; простежено еволюцію правового регулювання інституту цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи, а також визначено особливості юридичної природи окремого провадження, в порядку якого здійснюється розгляд цієї категорії цивільних справ.

У розділі 2 «Окремі процесуальні аспекти, пов'язані з поданням до суду заяви про встановлення факту народження або смерті особи» здійснено науково-теоретичний аналіз особливостей реалізації права на подання до суду заяви про встановлення факту народження або смерті особи; визначено коло учасників справ про встановлення факту народження або смерті особи, їхні функції та правове регулювання участі у цивільному процесі; проаналізовано специфіку доказів у справах про встановлення факту народження або смерті особи, виокремлено характерні риси процесу доказування з акцентом на особливості збирання, подання та оцінки доказів у таких справах та визначено роль суду в забезпеченні справедливого й об'єктивного вирішення подібних справ.

Розділ 3 «Процесуальні особливості розгляду справ про встановлення факту народження або смерті особи в порядку окремого провадження» присвячено, зокрема, аналізу процесуального механізму відкриття провадження у справах про встановлення факту народження або

смерті особи, виявленню особливостей судового розгляду таких справ, а також виробленню рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання зазначеної сфери. Досліджено правові основи, порядок та особливості підготовчого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи, визначено проблемні аспекти і розроблено рекомендації щодо вдосконалення судової практики. Охарактеризовано процедуру розгляду справ про встановлення факту народження або смерті особи та визначено, що окреме провадження у вказаній категорії справ як самостійно відособлена підсистема в цивільному процесуальному праві характеризується певною специфікою засобів правового регулювання та особливою юридичною конструкцією справ, які мають особливу процедуру розгляду.

У висновках за результатами проведеного дослідження сформульовано теоретичні узагальнення, запропоновано науково обґрунтовану позицію щодо процесуальних особливостей розгляду таких справ в порядку окремого провадження, а також розроблено пропозиції та рекомендації у частині вдосконалення цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи.

Зважаючи на вищевикладене, дисертація Є. В. Болюбаша відповідає наявним вимогам та є завершеною науковою працею, результати якої вирішують актуальне наукове завдання, яке полягало у вдосконаленні цивільного судочинства у справах про встановлення факту народження або смерті особи і визначенні процесуальних особливостей розгляду таких справ в порядку окремого провадження.

Відсутність порушень академічної доброчесності. Під час вивчення дисертаційного дослідження та наукових публікацій фактів порушень академічної доброчесності не виявлено. Дисертаційна робота Є. В. Болюбаша є оригінальною, самостійно виконаною науковою працею.

Дискусійні положення дисертації та зауваження щодо її змісту. У цілому позитивно оцінюючи актуальність проведеного дисертантом дослідження, наукову новизну, обґрунтованість і достовірність, достатньо

високий теоретичний рівень і практичну значущість його результатів, слід звернути увагу на окремі дискусійні питання, що потребують додаткової аргументації, пояснень у ході публічного захисту або спрямовані на їх врахування в подальшій науковій роботі, зокрема:

– на стор. 31 дисертації, серед положень наукової новизни «вперше», дисертант вказує на те, що було «виокремлено особливості процесуальної форми окремого провадження у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, якими є: 1) виключний перелік заявників, зокрема: а) у справах про встановлення факту народження особи: батьки або один з них, їхні представники, члени сім'ї, опікун, піклувальник, особа, яка утримує та виховує дитину, або інші законні представники дитини; б) у справах про встановлення факту смерті особи: члени сім'ї померлого, їхні представники або інші заінтересовані особи (якщо встановлення факту смерті особи впливає на їхні права, обов'язки чи законні інтереси); 2) спеціальна територіальна підсудність, відповідно до якої заява подається до будь-якого місцевого суду України, що здійснює правосуддя, незалежно від місця проживання (перебування) заявника; 3) процесуальні строки розгляду даної категорії цивільних справ, які розглядаються невідкладно з дня надходження відповідної заяви до суду; 4) негайне виконання судових рішень, ухвалених у таких справах».

Виникають сумніви щодо доречності віднесення зроблених автором висновків саме до наукової новизни «вперше», з огляду на те, що, до прикладу, питання переліку осіб, які можуть бути заявниками у справах про встановлення факту народження або смерті особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, підсудності, процесуальних строків, виконання судових рішень тощо визначені у ст. 317 ЦПК України (ч. ч. 1, 2, 4 відповідно), а також розглядалися у наукових працях вітчизняних цивілістів (до прикладу, О. Угриновська, М. Піняшко. Провадження у справах про встановлення факту

народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2020. № 4 (115) С. 50–59; Нескороджена Л., Лазько Г. Встановлення факту смерті особи чи оголошення померлим: питання теорії та практики. Прикарпатський юридичний вісник. 2024. № 6 (59). С. 44–50);

– на стор. 32 дисертації, серед положень наукової новизни «удосконалено» автор вказує, *«що заявниками у справах про встановлення факту народження або смерті особи можуть бути: особа, яка безпосередньо зацікавлена у встановленні даного факту; органи державної влади чи місцевого самоврядування; інші особи, зокрема правонаступники, представники установ (банків, страхових компаній), які потребують встановлення факту для виконання своїх обов'язків чи реалізації прав»*. Але ні у положеннях наукової новизни, ні в тексті роботи не згадано, до прикладу, роботодавців, військові частини або Міністерство оборони України, які, судячи із судової практики, також можуть бути заявниками у даній категорії справ (Постанова Верховного Суду від 16 грудня 2024 року у справі № 204/10297/23, провадження № 61-18007св23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123841428>; Нескороджена Л., Лазько Г. Встановлення факту смерті особи чи оголошення померлим: питання теорії та практики. Прикарпатський юридичний вісник. 2024. № 6 (59). С. 44–50.).

Викладені вище зауваження дискусійного характеру не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження Є. В. Болюбаша, оскільки не стосуються найбільш значних положень і висновків роботи та не применшують належного рівня дисертаційного дослідження. Вони можуть слугувати підґрунтям для дискусії в процесі захисту дисертації, а також напрямами майбутніх досліджень дисертанта.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам. Дисертація Болюбаша Євгена Володимировича на тему: «Цивільне судочинство у справах про встановлення факту народження або смерті особи», подана на здобуття ступеня доктора філософії, за своїм змістом, одержаними

науковими результатами, актуальністю, новизною та іншими ознаками є самостійною завершеною науковою роботою, що містить суттєві положення для розвитку науки цивільного процесуального права.

Дисертація на тему «Цивільне судочинство у справах про встановлення факту народження або смерті особи» за актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною значущістю здобутих результатів відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261 (зі змінами і доповненнями від 08 квітня 2025 р. № 426), наказу МОН України від 12 січня 2017 р. № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами від 31 травня 2019 р. № 759) і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії (постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, із змінами та доповненнями від 03 травня 2024 р. № 507), а її автор – Болюбаш Євген Володимирович – за результатами проведення публічного захисту заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент –

доцент кафедри цивільного права та процесу

Національної академії внутрішніх справ,

кандидат юридичних наук, доцент

Катерина КУЦИК

